

УДК 911.3

**ПРОБЛЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У НАУКОВИХ РОЗВІДКАХ  
ДОКТОРА ГЕОГРАФІЇ ГРИГОРІЯ ВЕЛИЧКА**

*Любов Котик*

*Львівський національний університет імені Івана Франка,  
географічний факультет*

*Анотація. Проаналізовано наукову спадщину доктора географії Григорія Величка, яка стосується проблем землекористування й охорони ґрунтів. Зазначено, що найповніше проблема землекористування розкрита вченим у трьох наукових розвідках: «Опис руської землі (до народописної карти українського народу)» (1897), «Господарські задачі Радехівської філії» (1913), «На що можна би звернути увагу при господарській роботі у Львівській філії?» (1913).*

*Григорій Величко у структурі чинників, що впливають на врожайність на теренах України, на рівні з особливостями географічного розташування краю, кліматичними умовами, вагоме місце надавав ґрунтам та відзначав, що за ґрунтовим покривом практично всі терени українських земель придатні для ефективного провадження сільськогосподарської діяльності. Ґрунти вчений вважав визначальним чинником формування української нації як хліборобської та наголошував на необхідності їхнього ефективного та бережливого використання.*

*Ключові слова: Григорій Величко, ґрунти, землекористування, ромуші.*

**LAND USE ISSUES IN THE SCIENTIFIC RESEARCH OF DOCTOR OF  
GEOGRAPHY GRYGORIY VELYCHKO**

*Liubov Kotyk*

*Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Geography*

*Summary. The article analyses the scientific legacy of Doctor of Geography Hryhoriy Velychko in terms of studying land use and soil protection issues. It is noted that the problem of land use is most fully revealed by the scientist in three scientific studies: «Description of the Ruthenian Land (to the ethnographic map of the Ukrainian people)» (1897) and «Economic Tasks of the Radekhiv Branch» (1913), «What should you pay attention to when working at the Lviv branch?» (1913).*

*It has been revealed that Hryhoriy Velychko, in the structure of factors influencing crop yields in Ukraine, on a par with the geographical location of the region and climatic conditions, attached great importance to soils and noted that, in terms of soil cover, virtually all Ukrainian lands are suitable for effective agricultural activity. The scientist considered soil to be a decisive factor in the formation of the Ukrainian nation as an agricultural one and emphasised the need for its effective and careful use.*

*Keywords: Hryhoriy Velychko, soils, land use, rumushi.*

Однією зі знакових фігур української географії початку ХХ ст. є доктор географії Григорій Величко (1863-1932), якого фундатор української модерної географічної науки академік Степан Рудницький іменував “Нестором української

географії» [2, с. 5], а дослідник наукової спадщини постатей українського землезнання проф. Олег Шаблій – «зачинателем національної модерної географії» [2, с. 6].

Захистивши докторат (1893) під керівництвом проф. А. Ремана на новоствореній кафедрі географії (1882) у Львівському університеті і будучу на українських теренах «першим доктором філософії у ділянці географії» [25, с. 5], Григорій Величко провадив наукові дослідження у сфері суспільної географії України [1-6]. Сфера його наукових зацікавлень охоплювала комплексний опис теренів тодішніх українських (за науковою термінологією кінця ХІХ ст. «руських» від поняття «Русь» – Київська Русь) земель («Деякі замітки до етнографічної карти Руси-України» 1893; «Політичні і торгівельні взаємини Руси і Візантії», 1895; «Опис руської землі (до народописної карти українсько-руського народу)» 1897; «Географія України-Руси», 1902), проблеми географічної регіоналістики («Галиція», 1892), геоурбаністики («Географічні умови розвитку міст на Україні», 1930), сільського господарства («На що можна би звернути увагу при господарській роботі у Львівській філії?», 1913; «Львівський повіт щодо молочних корів та причини гіршої господарки у наших селян», 1913; «Господарські задачі Радехівської філії», 1913), методики викладання географії у закладах середньої освіти (гімназіях) («Про значення рисунку у вивченні географії», 1895; «Вплив вітрів на асиметрію долин Вхідно-європейської низовини », 1896) та ін.

Значну увагу в своїх наукових розвідках Григорій Величко приділяв проблемам землекористування. Цю тему він розкриває у трьох працях: «Опис руської землі (до народописної карти українського народу)» (1897), «Господарські задачі Радехівської філії» (1913), «На що можна би звернути увагу при господарській роботі у Львівській філії?» (1913).

Аналізуючи землекористування й урожайність на українських землях у праці «Опис руської землі (до народописної карти українського народу)» вчений з-поміж вагомих чинників, що впливають на ефективність землекористування

(географічне розташування, клімат) означає ґрунти: «Але урожай залежить також і від ґрунту; де ліпший ґрунт чи то почва, там і врожаї ліпші» [2, с. 67].

Висновує Григорій Величко і щодо придатності українських земель до провадження сільського господарства, його функціональної диверсифікації та констатує: «Мало є на Україні-Руси цілком неурожайних сторін. Де не росте збіжжя, там буде ліс або сіножать. Неужитками стоять тільки деякі панські багна, піскові обшари на лівому березі Дніпра при його устю, декуди піскові поля в Равськім, коло Яворова, Любачева і деякі верхи в Карпатах, покриті ломами каміння. Інша вся земля – придатна» [2, с. 67].

З-поміж ґрунтів, поширених на просторах України, Григорій Величко звертає увагу на чорнозем: подає тодішнє бачення генези ґрунту та характеризує його поширення на теренах України: «Ця глина, змішана з останками всілякого зілля, що віками росте на ній та гниє, забарвлюється на чорно і називається тоді чорноземом. Такий чорнозем покриває все Поділля, Покуття, Буковину коло Кіцманя й Чернівців і майже всю Русь, що під росією, крім земель над Прип'яттю і північним Бугом» [2, с. 68]. Вчений також відзначає поширення родючих ґрунтів на Галичині, але меншої врожайності: «Славні є в Галичині ґрунти белзькі, сокальські й інші також на такій глинці, хоч не все чорній» [2, с. 68].

Уже наприкінці XIX ст. означає Григорій Величко проблеми надміру землекористування на українських землях і екологічні виклики зміни функціонального призначення земель на прикладі скорочення площ земель під лісом і збільшення розораності степу: «Коли би люди не вирубували лісів, то увесь захід і північний захід заріс би густим лісом. .... Нині вже степи скрізь поорані, і на них сіють пшеницю і випасають величезні стада овець з тонкою вовною» [2, с. 68]. Водночас вчений відзначає вагому роль землеробства у формуванні та розвитку української нації та її самоідентифікації: «Русини переважно живуть з хліборобства; де-не-де випасають також товар, як в горах та на степах» [2, с. 73], в економічному функціонуванні господарства краю: «Отож все таки хліборобство остає поки що головним джерелом прожитку для українсько-руського народу» [2, с. 74]. При цьому Григорій Величко робить

акцент на низькій продуктивності землекористування на українських землях, значній традиційності та консервативності мешканців у господарській діяльності й упередженості до нововведень, що сумативно призводить до бідності та злиденності української людності: «Придивімося, чи і ми самі не винуваті своїми злиднями? ... Де на світі живуть люде так мізерно самою бульбою та капустою, як у нас? ... Тільки ж працювати а працювати – то не все одно» [2, с. 78-79]. Учений закликає до впровадження нових технологій у господарський процес, зростання культури господарювання та самоосвіти у сфері землекористування та господарювання: «Тільки треба доброї і сильної волі до науки та покинути раз давній звичай, що ганить все новітнє ... Треба вчитися та поступати разом зі світом, бо світ не стоїть на місці ...» [2, с. 79].

Важливість ґрунтів означає Григорій Величко і для розвитку міських поселень на території українських земель: «Важніший від Белза лежить в долині Буга Сокаль над самим Бугом серед урожайної землі» [2, с. 75]; «Заліщики в глибокім дністровім ярі славні гарною околицею» [2, с. 76]; «Над Прутом лежить Коломия, неначе столиця Покуття, серед урожайної околиці» [2, с. 76]; «Чернівці розвиваються гарно, бо лежать корисно над Прутом серед урожайного теплого краю» [2, с. 77].

У науковій розвідці «Господарські задачі Радехівської філії» Григорій Величко детально характеризує придатність ґрунтів Радехівського повіту для ефективного ведення сільського господарства та пропонує заходи з підвищення їхньої урожайності та зростання ефективності провадження сільського господарства, зокрема, і землекористування загалом. Вчений подає виважену характеристику земель з погляду залучення у сільськогосподарську діяльність: «Придатність тутешніх ґрунтів надзвичайно різнорідна. Ромуші, хоч би навіть і плиткі, родять дуже добре в перепадисті роки; супіски і піски, навіть і ясніші, також придатні під управу і при деякім старанні оплачують заходи коло себе. Летючі піски мало придатні і їх треба залісити» [2, с. 246]. Подає їхнє функціональне залучення у господарську діяльність: «Ромуші вкриті орними полями, так само і

ліпші піски; на лихих пісках є пустки і неужитки, а торфовиська вкриті сіножатами і пасовиськами» [2, с. 247].

Особливу увагу вчений приділяє ромушам, відзначаючи їхню родючість: «Поля, особливо на ромушах, роблять враження добре доглянутих і збіжжя на них гарне і чисте, – та пояснюючи її: – Тутешні вапнисті землі – ромуші – є добрі до управи, бо вапно помічне в розпусканні мінеральних поживних частин, треба лиш на них частої управи, бодай щотри роки» [2, с. 247]. Не оминає Григорій Величко і торфовиська, відзначаючи низьке використання їхнього потенціалу в сільськогосподарській діяльності в повіті: «Торфовиська погано використовуються. Сіножаті неможливі, а пасовиська скандальні» [2, с. 248]; «Торфовиська і долини в Радехівщині найгірше використовані. Є там в деяких громадах величезні простори сіножате́й і пасовищ, а сіна і паші нема і нужденна худоба гине зимою з голоду» [2, с. 249].

На прикладі ромушів і торфовиськ Радехівського повіту Григорій Величко розкрив проблеми традиційного землекористування краю та запропонував ефективні методи підвищення врожайності земель через введення заходів з меліорації, впровадження культури сівозмін, ефективного використання наявних земельних угідь, підвищення загальної культури землекористування мешканців краю.

Вчений закликає до ефективного використання наявного земельного фонду повіту шляхом відмови від традиційного способу відновлення ґрунтів і впровадження нових методів їхнього покращення: «Нині земля дорога і шкода тратити кожний клаптик землі, лишаячи його без доходу, а радехівці залишають третину ґрунтів під облогом. Хоч через облогування земля відпочиває і набирає азоту, та є час до доброго вироблення під озиму, то нині маємо інші способи допомоги і поліпшення ґрунту і не такий архаїчний як з облогом» [2, с. 248].

Григорій Величко велику роль відводить сівозмінам і впровадженню в сільськогосподарську діяльність нових культур з метою збільшення врожайності земель повіту: «Ні одне колосове поле не повинно стояти без підсіву конюшини чи сумішок і тоді доведеться до ліпшої культури полів і більшого достатку, бо

дасться можливість держати більше і ліпшої худоби» [2, с. 248-249]; «Вибір чільного насіння до посіву, зміна видів старих на нові і то збіжжя і бараболь – се вимоги загальні, що їх можна ставити при всякій філії і на всіх землях» [2, с. 249].

Науковець розмислює про доцільність впровадження меліоративних заходів і застосування штучних погноїв на території повіту, обґрунтовує правильність і часовість таких нововведень з метою покращення землекористування: «Сіножаті потребують доконче меліорації, а то осушення і підсіву або поновного засіву. Вже саме вокопання плитких ровів зробило би величезні зміни на ліпше, а планова меліорація проведена за порадою фахових органів і з поміччю краю та держави, могла би зробити переворот в господарці і добробуті народу»; «На трохи підсушених сіножатах треба уживати штучних погноїв, зокрема каїніту і томасини» [2, с. 249].

У дослідженні землекористування в Радехівському повіті Григорій Величко значну роль відводить формуванню нової культури землекористування, сформованої на засадах технологічного і технічного поступу та зростання екологічної свідомості мешканців: «Говорити про поправу пасовиськ в Радехівщині нині ще завчасно при низькій тамошній рільничій культурі. Вони як були пустирями, так ще довго ними будуть, бо наші люди не вмюють і не хочуть шанувати громадського добра та не мають розуміння, що із зростом і поліпшенням його росте і добро кожного зокрема» [2, с. 249-250]; «Людям треба виказати різницю між добрими а непотрібними або шкідливими рослинами, бо люди не розуміються на сім» [2, с. 250].

У науковій розвідці «На що можна би звернути увагу при господарській роботі у Львівській філії?» дослідник розглядає проблеми землекористування в районі Підльвів'я, зокрема ефективність використання земель: «...з сіножатами справа гірша ніж з рільничою господаркою, бо сіножаті підльвівські знаходяться з малими виїмками в такій самій культурі, як в цілій Галичині» [2, с. 236]; доцільність і грамотність провадження меліоративних робіт: «...канал починає заростати і околиця забагнюється наново, однак люди могли переконатися у

потребі меліорації і є придатні на проведення всяких поліпшень» [2, с. 237]; зростання культури землекористування завдяки просвітницькій діяльності: «В господарці рільничій, зокрема в області нашої філії досить значний поступ, бо люди вживають поліпшених знарядь, знають плодозміни, приорювання стерні, вміють почасти вживати штучних погноїв, добирають ліпшого насіння» [2, с. 235]; надмірного розорювання території: «найважлишою перешкодою до раціональної господарки є всюди велике розроблення земель» [2, с. 235].

Наукова спадщина доктора географії Григорія Величка є актуальною і в XXI ст. Через призму часу вона засвідчує реалістичну об'єктивність розмислів науковця. Проблеми землекористування, означені Григорієм Величком (ефективність землекористування, раціональність залучення земель, використання сівозмін на різних типах ґрунтів, меліоративні роботи, використання добрив, культура землекористування і сільськогосподарської діяльності, прихильність/упередженість до нововведень тощо), зараз трансформувалися у виклики розвитку новостворених територіальних громад й потребують модерного переосмислення для результативного розв'язання.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Григорій Величко – учений і патріот України. *Матер. всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Умань, 22 жовтня 2024 р.). Умань, 2024. 76 с.
2. Доктор географії Григорій Величко / за ред. проф. О. Шаблія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 342 с.
3. Котик Л. І. Економіко-географічні ідеї у праці Григорія Величка «Опис Руської землі (до народописної карти українського народу)». *Григорій Величко – учений і патріот України: матер. Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Умань, 22 жовтня 2024 р.). Умань, 2024. С. 19-24.
4. Котик Л. І. Проблеми трансформації господарського комплексу України у наукових розвідках доктора географії Григорія Величка. *Вісник науки та освіти*. 2025. № 7 (37). С. 1320-1334. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-7\(37\)-1319-1334](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-7(37)-1319-1334).
5. Ровенчак І. І., Мамчур О. І., Котик Л. І. Педагогічна діяльність доктора географії Григорія Величка у гімназіях та учительських семінаріях Галичини. *Актуальні питання у сучасній науці*. № 12 (30). С. 1045-1058. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-12\(30\)-1045-1058](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-12(30)-1045-1058).
6. Штойко П. Григорій Величко (1863–1932): життєписно-бібліографічний нарис. Львів: НТШ, 2018. 320 с. (Серія: Визначні діячі НТШ. № 12).